
Процеси неологізації в сучасній українській мові, спричинені війною

*Кукленко Олена,
учитель української мови та літератури, зарубіжної
літератури комунального закладу «Мереф'янський
ліцей “Перспектива”» Мереф'янської міської ради
Харківської області, учитель вищої категорії,
учитель-методист
o.kuklenko67@gmail.com*

Будь-яка мова є відкритою та динамічною системою, таким чином постійно перебуває в процесі розвитку, зазнаючи при цьому кількісних і якісних змін. Описом, класифікацією та аналізом нових явищ у мові займається неологія.

Термін *неологізм* є давнім і часто вживаним лінгвістами. З одного боку, він є одним із базових понять лексикології, а з іншого – у сучасній науці, вітчизняній і зарубіжній, немає єдиного, прийнятого всіма мовознавцями, підходу до визначення неологізму. Саме поняття *неологізм* є історично змінною категорією; це лексичні одиниці, які ще не встигли увійти до активного слововживання (є вірогідність, що окремі нові лексеми можуть і не увійти в цю категорію, оскільки зникають майже одразу після виникнення). Неологізми служать або для називання нових понять і реалій, або для заміни вже наявних лексем новими. (Пахомова, 2023, 131). Слово *неологізм* походить від грецького *νέος* (українською *новий*) і *λόγος* (українською *слово*). І саме через переклад цього терміна виникає багато суперечок, оскільки відчуття нового в кожного своє. Сучасні лінгвісти частіше розглядають *неологізм* не лише як новотвори (слова, значення слів, словосполучення), а також і як входження – внутрішні та зовнішні запозичення – за часовою лінією (відродження, актуалізація) або (й) локальною (запозичення з діалектів, усного мовлення, жаргонів, спеціальних мов, інших мов) (Стишов, 2005, с. 18).

Отже, на нашу думку, неологізм варто розглядати не лише як нову структуру (неолексему), але і як нове семантичне або стилістичне значення (неосему).

Жива мова перебуває в постійному русі та розвитку. Таким чином, із кожним роком її словниковий склад змінюється. Традиційно розрізняють дві групи причин поповнення словникового складу будь-якої мови: екстралінгвальні причини та інтралінгвальні причини. При цьому практика живого мовлення свідчить про те, що екстралінгвальні причини переважають. (Колоїз, 2002, 78) Під час виникнення в країні певної гострої політично-соціальної ситуації у громадян зростає потреба шукати нові способи самовираження у мові. У такий спосіб вже наявні слова і словосполучення можуть отримувати нове значення або можуть виникати нові лексеми. Часто слова і словосполучення, що виникають за подібних умов, характеризуються підвищеною експресивністю та емоційним забарвленням (частіше негативним, ніж позитивним). Зазвичай, великий приплив неологізмів протягом короткого часу буває спричинений певними потрясіннями в суспільстві (НУС). Згадаймо, наприклад, що в період Майдану до української мови додалися слова *майданівець*, *євромайдан*, *автомайдан*, *єврореволюція*, *Небесна сотня*, *Революція гідності*, *силовик*, *антимайдан*, *тітушка*, *тушка* тощо.

Масштабна російсько-українська війна послужила каталізатором низки мовних процесів, що виявилися, зокрема, і на лексичному рівні. Очевидно, що

вплив на мову такої екстремальної ситуації, як війна, є абсолютно активним і помітним. Напад Росії на Україну 24 лютого 2022 року спровокував цілу хвилю словотворення в українському мовленні. Сьогодні українці живуть у специфічному дискурсі, і не реагувати на це неможливо. Цим пояснюється необхідність опрацювання нової лексики з подальшим осмисленням процесу неологізації періоду війни не лише в аспекті словотвору та семантики, але й у прагматичному, комунікативному аспектах.

Отже, зараз через війну в українській мові активно з'являються нові слова, окремі слова набувають нового значення, виникають нові фразеологізми, із пасивного в активний ужиток входить воєнна та військова лексика. **Матеріалом цієї статті слугували мовні інновації з інтернет-ЗМІ та соціальних мереж (Instagram, Facebook, TikTok) за період від початку повномасштабного вторгнення.** Варто зауважити, що досліджувані неологізми часто є відхиленням від норм української літературної мови (інколи і з погляду мовної моралі).

Військовий термін *джавелін* (переносний ракетно-зенітний комплекс для знищення повітряних і мобільних цілей) дуже часто вживається сьогодні в мовленні пересічних українців. Джавеліни як зброя настільки добре зарекомендували себе, що українці почали навіть називати так новонароджених дітей (у Вінницькій області є хлопчик Ян Джавелін, а в Києві дівчинка Джавеліна).

Отже, у сучасному українському дискурсі виникає тенденція, коли запозичені лексичні одиниці починають активно виконувати не лише номінативну функцію, реалізуючи своє пряме значення, але й під впливом екстралінгвальних чинників набувають додаткової функціональності. Із пасивного мововжитку в активний для широкого загалу українців входять такі слова: *байрактар* (від *Bayraktar*), *джавелін* (від *Javelin*), *хаймерс* (від *HIMARS*), *енлав* (від *NLAW*), *стінгер* (від *Stinger*) тощо. Ці слова не лише часто вживаються, але й утворюють нові, тобто максимально адаптуються до української мовної системи: *байрактар* – *байрактарити*, *джавелін* – *джавелінити*, *хаймерс* – *відхаймерсити*, *енлав* – *енлавити*, *стінгер* – *стінгерити* тощо. Усі дієслова цього ряду вживаються зі значенням *нищити ворога*.

Процес неологізації позначився і на власних назвах. Наявні в українській мові власні географічні назви набули додаткового (емоційно-експресивного) значення, пов'язаного з війною. Слова *Зміїний*, *Ірпінь*, *Херсон*, *Буча*, *Чорнобаївка*, *Маріуполь*, *Миколаїв*, *Соледар*, *Бахмут*, *Харків* сьогодні не просто означають географічні назви, за ними є певна історія, певний наратив. Село в Херсонській області Чорнобаївка стає підставою для створення найчисленніших мемів і починає вживатися й у загальному значенні: з'являється дієслово *чорнобаїти*. *Чорнобаївка* як загальна назва навіть виходить за межі української мови. Так, 20 березня 2022 року в популярному онлайн-словнику англійського сленгу Urban Dictionary з'являється слово *Chornobaivka* як синонім до фразеологізму *spawn kill* (в електронних іграх це словосполучення означає *вбити опонента, як тільки він піднявся або відновився*). (UD) Пізніше в англійському сленгу починає вживатися слово *Chornobaites* (тобто *чорнобаїти*) на зневажливе позначення дій людей, які постійно повторюють одну й ту саму безглузду дію, котра призводить до негативного результату.

Не лише географічні назви отримали нове додаткове розуміння за часів війни. Певного переосмислення та виходу на загальне значення набули і власні імена. Наприклад, прізвища українських і зарубіжних політиків, громадських діячів стали

твірними основами для низки нових слів. Як новітні неологізми розглядаються сьогодні лексеми:

- *наарахамити* (від прізвища перемовника з Росією на початку війни від України Давида Арахамії) – має значення *по суті ні до чого не домовитися*;
- *макронити* (від прізвища президента Франції Емануеля Макрона) – має два значення: 1) *робити дуже стурбований вигляд щодо серйозної ситуації, усім це демонструвати, але нічого не робити, аби ситуацію змінити*; 2) *часто телефонувати без потрібного результату розмови, довго і безглуздо розмовляти по телефону*;
- *притУлити* (від прізвища журналіста, громадського діяча, волонтера Сергія Притули) – має значення *жертвувати гроші на українську армію*, синонім – *донатити*.

Звичайно, говорячи про словотворчість українців щодо прізвищ конкретних людей, не можна не згадати колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона, допомога якого була дуже дієвою та важливою для України. Тому в українському неофіційному мовленні з'явилося дієслово *джонсити* у значенні *допомагати Україні*. А також як підтвердження гнучкості та креативності української мови з'явився україномовний варіант імені колишнього прем'єр-міністра Великої Британії – *Борис Джонсонюк*. Зміна англійського прізвища на український манер стала свого роду свідченням того, що ця людина не чужа Україні, а своя.

Цікавим фактом здається використання для новотворів прізвища не сучасника й активного учасника воєнних подій, а людини, яка жила ще у ХХ столітті – Степана Бандери (українського політика, голови Української Повстанської Армії, який боровся за створення Української держави після Другої світової війни). На позначення бойового автомобіля Збройних сил України починає вживатися неологізм *бандеромобіль*, а в значенні *дати відсіч агресорові* – *відбандерити*.

Війна змінила ставлення українців до всього російського, зокрема й до російської культури. Поєднанням частин імен російських письменників Достоевського і Толстого утворився неологізм *толстоевський*, який іронічно позначає все, що пов'язане з російською культурою. Із значенням *вбити ворога* часто зустрічаються словосполучення-неологізми з використанням власних імен: *відправити* (*відправився, купив квиток*) *на концерт Кобзона* (за прізвищем російського співака, що за життя активно пропагував політику Путіна); *відправити* (*відправитись, відправитись на зустріч, записатись на прийом, записатись на аудієнцію*) *до Жириновського* (за прізвищем одіозного російського політика, що помер 2022 року).

Очевидно, що процес неологізації не обминув прізвище президента держави-агресора. Початком використання цього прізвища у творенні нових слів можемо назвати 2014 рік – рік початку війни, коли Росія анексувала частину українських територій. Саме 2014 року прізвище *Путін* отримало синонім-евфемізм *пуйло*, який було утворено шляхом поєднання першого складу прізвища зі словом ненормативної лексики, яке прозвучало у «пісні харківських футбольних фанатів». На сьогодні цей неологізм став основою для творення низки назв країни-агресора, наприклад: *пуйлостан, пуйляндія*. У 2022 році процес змінювання прізвища Путіна отримує продовження; через поєднання антропонімів *Путін+Гітлер* утворюється і стає активно вживаним в інтернет-ЗМІ неологізм *путлер*.

Процес неологізації торкнувся і президента Білорусі Лукашенка: *бульбафюрер / бульбофюрер* (слово *картопля* білоруською мовою *бульба* + *фюрер*), *пюрер* (*пюре* + *фюрер*).

Українська мовотворчість позначилась і на президентові України Володимирі Зеленському. Під час війни він отримав низку іронічних прізвиськ, або пов'язаних із прізвиськом, або утворених шляхом словоскладання: *Зеля*, *Зезидент*, *яневтік*, *боневтік* (останні два виникли внаслідок заяв Володимира Зеленського на початку війни про те, що президент Сполучених Штатів Америки Джо Байден пропонував йому евакуюватися).

З погляду неологізації цікавим видається факт уживання певного словосполучення (частіше це якась цитата) у формі одного слова (частіше іменника). При цьому такі неологізми підпадають під граматичну систему української мови та набувають парадигму відмінювання. Крім уже зазначених *яневтік*, *боневтік*, можемо назвати такі:

- *аналоговнєт* (щось створене в Росії, найчастіше – озброєння) – часте вживання фрази в російських ЗМІ;
- *потєрьнєт* (іронічно про заперечення росіянами своїх втрат на війні) – часте вживання фрази в російських ЗМІ;
- *затридні* (нереалістичні плани росіян захопити Україну) – уживання фрази в російських ЗМІ на початку війни.

Словотворчість за подібною схемою вже була представлена в українському мововжитку: у 2014 році з'явилися *іхтамнєт* (*іхтамнєти*) на позначення російських військових, які брали участь в анексії Криму та присутність яких заперечувалася офіційними джерелами Росії, *кримнаш* (*кримнаші*, *кримнашисти*) на позначення громадян Росії, які підтримують загарбницьку політику свого президента щодо анексії частини території України.

За період війни у мовленні українців з'явилися і стали активними нові специфічні фразеологізми, пов'язані з певними подіями або людьми. Наприклад:

- *тракторні війська* (на згадку про українських фермерів, що відбуксовували кинуту росіянами воєнну техніку тракторами з поля бою) – поняття, що потрапило на поштову марку;
- *негативне зростання* (про падіння чогось; відповідно до того, як це повідомляли на російському телебаченні);
- *тіктоківські війська* (вояки Кадірова, які знімають ролики на порожніх вулицях, у порожніх будинках, імітуючи бій, а потім викладають ці відео в соцмережі TikTok);
- *батальйон «Монако»* (на позначення українських державних службовців, депутатів, впливових бізнесменів, які виїхали під час війни з України й оселилися на престижних закордонних курортах);
- *два-три тижні максимум* (у значенні *дуже довго*, відповідно до слів Олексія Арестовича в перші дні війни про те, скільки вона триватиме);
- *жест доброї волі* (таким евфемізмом на російському телебаченні повідомляли про відступ російського війська).

Деякі слова і словосполучення української мови, які активно використовувались у повсякденному мовленні, під час війни набувають іншого значення. При цьому старе значення не зникає, але відходить на другий план. Для того щоб співрозмовник зрозумів, що мається на увазі старе значення, необхідний чіткий контекст. Без контексту сприймається нове значення. Наприклад:

- *чисте небо* (до війни – *небо без хмар*, зараз – *небо без ворожих літаків, ракет, безпілотників тощо*);
- *тривога* (до війни – *емоційний стан*, зараз – *повітряна тривога*);
- *град* (до війни – *вид опадів*, зараз – *система залпового вогню*);
- *кинджал* (до війни – *вид холодної зброї*, зараз – *російська аеробалістична ракета з можливістю нести ядерний заряд*);
- *приліт* (до війни – *прилітання чогось або когось*, зараз – *потрапляння ворожого снаряда*);
- *доброго ранку / вечора, ми з України* (до війни – форма привітання, яка не носила якогось особливого емоційного навантаження, зараз – нагадування про свою проукраїнську позицію);
- *іти за російським кораблем* (до війни не мало закріпленого фразеологічного значення, зараз – *зазнати поразки*);
- *піксель* (до війни – *найдрібніша одиниця цифрового зображення, неподільний об'єкт прямокутної форми*, зараз – *українська військова форма, забарвлення в стилі ЗСУ*);
- *бавовна* (до війни – *текстильне волокно рослинного походження*, зараз – *вибух у Росії*) (іронічний неологізм, який утворився як переклад російського слова *хлопок* через омонімію зі словом *хлопок*, яким російські ЗМІ пояснювали вибухи на своїй території);
- *мопед* (до війни – *легкий малопотужний мотоцикл*, зараз – *іранський дрон-камікадзе*);
- *пакети* (до війни – *обгортка для упаковки або конверт із листом*, зараз – *тіла вбитих ворогів*).

Величезна кількість неологізмів в українській мові з'явилася під час війни на позначення ворога (*рашисти* – слово, складене з двох – *раша* і *фашист*, *русня*, *рюзкі*, *чмоні*, *мобіки*, *чмобіки* – на позначення мобілізованих росіян, *орки* – від назви вигаданих істот, яких зображують варварами зі звіриним обличчям тощо). *Чмоня*, *чмобік* утворилися від *чмо* (образливого слова на позначення людини із сумнівними моральними та фізичними якостями) і вживається у значенні росіянина, який потрапив на війну через оголошену мобілізацію (*могілізацію* – неологізм, що виник як результат гри слів на підставі фонетичної схожості).

Назва країни-агресора також стала приводом для творення низки нових лексем (*Мордор*, *Оркостан*, *Ерефія*, *Московія*, *на болотах*, *за поребриком*, *за поребріком* – останні два вислови пов'язані з подіями 2014 року, коли росіяни з Белгорода приїздили до Харкова та під видом харків'ян знімалися для російського ТБ з проханням приєднати Харків до Росії, але вживали діалектизми, що відсутні в харківському мовленні; серед них – *поребрік*).

Цікавим є той факт, що війна спричинила деякі неофіційні зміни в українському правописі. Починалося це з постів у соцмережах, швидко набуло популярності, і сьогодні ми бачимо, як багато новинних сайтів пишуть із маленької літери назву країни-агресора та прізвище її керівника, аби показати свою зневагу й підкреслити, що цим явищам немає місця в цивілізованому суспільстві.

Мова чутливо реагує на різні суспільні зміни, при цьому не припиняючи розвиватися за жодних обставин, доки є носії цієї мови (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 15). Наразі українська мовна картина світу значною мірою мілітаризована через російсько-українську війну. Саме війна стала тим екстралінгвальним чинником, який активізував специфічний мовнотворчий

процес. Поява нових лексем, лексико-семантичних варіантів, зміна значення деяких наявних у мові слів і словосполучень є результатом цього процесу. Звичайно, у цій статті наведено лише малу частину неолексем і неосем, які з'явилися в українській мові від 24 лютого 2022 року. Вивчення українських неологізмів періоду війни лише розпочинається. Мовна творчість українського народу дає величезне поле для такого дослідження. Через певний час, після нашої перемоги, ця лексика, імовірно, вийде з активного вжитку й залишиться лише як об'єкт вивчення науковців, котре має бути обов'язково. У цих неологізмах залишиться закодована сторінка української історії, залишиться свідчення креативності української мови. А сьогодні українська мовотворчість є реакцією на війну й допомагає нам вистояти.

Список використаних джерел

1. Байрачна 2014: Байрачна, А. В. Неологізми як один із головних факторів розвитку української мови. In: Управління розвитком 12, 2014, 99-108.
2. Клименко – Карпіловська – Кислюк 2008: Клименко, Н. – Карпіловська, Є. – Кислюк, Л.: Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ, 2008.
3. Колоїз 2002: Колоїз, Ж. В.: До питання про диференціацію основних понять неології. In: Вісник Запорізького університету: Філологічні науки 3, 2002, 78-83.
4. Пахомова 2023: Пахомова, С.: Українська неологія та неографія: історія і сучасність. In: SLAVIA časopis pro slovanskou filologii 92, 2023, 2, 129-144.
5. Стишов 2005: Стишов, О. А.: Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ 2005.
6. Стишов 2019: Стишов, О. А.: Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія. Біла Церква 2019. ССВН: Словник сучасних воєнних неологізмів.
7. <<https://armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovnyk-neologizmivukrayinskoyi-movy/>>
8. НУС: Нові українські слова, які виникли під час війни. URL: <https://lux.fm/novi>
9. ukrayinski-slova-yaki-vinikli-pid-chas-vijni_n118170
10. ССУМ: Словник сучасної української мови і сленгу «Мислово». URL: http://myslovo.com/?page_id=4634
11. UD: Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/d>